

BIBLIOGRAFIA DEL LUL·LISME RUS

Художественная литература Испании в русской печати. Библиографический указатель. Выпуск первый. Каталонская литература. Москва: Издательство «Рудомино», Всероссийская Государственная Библиотека Иностранной Литературы имени «М. И. Рудомино», 1998. [La literatura d'Espanya publicada en rus. Índex bibliogràfic. Fascicle primer. Literatura catalana. Moscou: Editorial Rudomino, Biblioteca Estatal Russa de Literatura Estrangera «M. I. Rudomino», 1998].

L'any 1938 el govern de la República va fer donació a la Biblioteca de Literatura Estrangera de Moscou d'un important fons bibliogràfic d'autors catalans i de la col·lecció de clàssics de la Fundació Bernat Metge, fons que anys més tard, en l'exposició itinerant «800 anys de literatura catalana» organitzada per la Institució de les Lletres Catalanes, en la seva escala a Moscou el 1994, va servir per il·lustrar-la. Podríem assenyalar aquests dos esdeveniments com a part del gran nombre de contactes entre tots dos països, però l'interès en l'estudi de la literatura catalana en terres russes va més enllà. Prova de tot això és el present opuscle bibliogràfic en què es recullen una llarga nòmina d'autors (95), obres traduïdes i estudis sobre literatura catalana publicats en rus (266), des de Lull fins a Belbel. La importància de tot aquest material per a la catalanística és òbvia, però encara n'és més per als lul·listes, el motiu de recerca dels quals engloba nou traduccions i una quarantena de treballs específics sobre el personatge, l'obra i la repercussió de Ramon Lull.

Com per a qualsevol estudiós d'eslavística al nostre país, el contacte amb, en aquest cas, Rússia és encara intermitent i recolzat, la majoria de vegades, per les anades i vingudes de col·legues o de terceres persones. És per aquest motiu que l'arribada a Catalunya d'aquest opuscle –sobre el qual no tinc cap notícia que s'hagi publicat cap altre volum que, com ens indica el mateix títol, tracti sobre la resta d'àrees lingüístiques de la Península– ha estat un cas de providència divina. Durant la recerca de material sobre la influència lul·liana a Rússia, la doctora Elena Vidal em va esmentar l'existència d'aquest petit llibre que havia

rebut de Moscou. Molt probablement, si no l'hagués arribat a fullejar, hauria quedat en l'oblit del polsim de qualsevol lleixa de departament d'universitat. Donada la importància i la diversitat del material que hi conté, vaig optar per traduir al català la part tocant a Llull (repeteix que hi ha recollits molts altres estudis, generals i específics, d'autors medievals i moderns exclusivament catalans), cosa que no exclou la traducció de tota la resta del material.

D'altra banda, no fa gaire temps la revista *Studia Lulliana* va tractar en dos articles publicats el 1991 i 1994¹ sobre el ressò i la difusió de l'obra del beat mallorquí en terres eslaves. Els estudiosos, en ambdós treballs, van aportar el que se sabia i se sap sobre la qüestió, cosa que em facilita la tasca de presentar la darrera i interessantíssima aportació bibliogràfica russa a la catalanística, en què Llull és àmpliament representat.

En la bibliografia que segueix, podreu observar que davant de cada referència apareix una xifra, la qual correspon al número d'entrada dins de l'opuscle. Així mateix, he hagut de refer part de la citació bibliogràfica, ja que en l'original rus no és gaire entenedora. La meva tasca ha estat exclusivament traduir la citació i la petita explicació del seu contingut. Per tal d'aclarir alguns punts vacil·lants, he introduït algunes notes a peu de pàgina.

RAMON LLULL 1232/33-1315/16

Traduccions

117. *Cant de Ramon; D'ociositat; De l'esperança; De consolació*. Alexandra Koss (trad.). A: *De poesia catalana*. Leningrad: 1984, pàg. 36-40.
118. *Libre d'amic e Amat* (introducció i pròleg). D. Gúrievitx (trad.). A: *Cultura catalana: història i actualitat*. Moscou: 1993, pàg. 35-39.
- 118a. *Libre d'amic e Amat; Libre de l'orde de cavalleria; Libre de les bèsties; Cant de Ramon*. Vsévolod E. Bagnó; A. M. Koss (trad.). A cura de V. E. Bagnó. St. Petersburg: Nauka, 1997, 284 pàg. (Monuments literaris).

Sobre l'autor

119. FONTENELL, [B. LE BOVIER DE]. *Conversa en el regne dels morts: Artemisa i Ramon Llull*. A. N[artova] (trad.). St. Petersburg, 1758, vol. VII, pàg. 465-469, publicació mensual.

¹ Eugeniusz Górski, «Apunte sobre el conocimiento de Ramon Llull en Polonia», *SL* 31 (1991), pp. 41-52.; Vsévolod Bagnó, «El lulismo ruso como fenómeno de cultura», *SL* 33 (1993 [1994]), pp. 33-43.

120. BEM, I. *Christosophia, o el Camí cap a Crist*. A cura de LABZIN, A. F. (ed.). St. Petersburg: 1815, pàg. III-XXV. Signat: U.M.

«...els nostres avantpassats no eren pas aliens a aquestes idees que actualment anomenen novetats. Uns trenta anys enrere, quan a penes coneixia el nom de Bem, vaig veure un manuscrit Eslau a Moscou, el contingut del qual no recordo, però en què vaig llegir en lletres grans les paraules: “el qual pertany al nostre pare sant Iàkov Bemen”. Jo mateix tinc un manuscrit Eslau a casa, escrit en grafia antiga, el qual és una traducció de les obres de Raimundus Lullius² en què a aquest autor se'l designa com a “mestre il·lustrat i il·luminat per Déu”, per bé que en la nostra llengua fins avui encara no hi ha res traduït ni publicat de Raimundus Lullius. Crec que ambdós manuscrits remunten al temps del conegut Kullman,³ admirador de Bem, cremat a la foguera a Moscou en temps dels tsars...» (pàg. XXIII-XXIV)

121. «Els buscadors d'or a l'edat mitjana: Ramon Llull». (Narració). A: *Москвитянин*. Agost 1851, núm. 16, llibre 2, pàg. 277-289 (2a paginació).

Conté una biografia de R. Llull. És breu en l'exposició de les idees filosòfiques.

122. BUSLÀEV, F. *Crestomatia històrica de la llengua eslavoesclesiàstica i del rus antic*. Moscou: Tipografia universitària, 1861, 1633 columnes, VIII.

Contingut: 123. Sobre Ramon Llull (del manuscrit que pertany a l'editor amb el títol: *L'Art magna i meravellosa del mestre il·lustrat per Déu, Ramon Llull*). Columnes 1363-1366.

En l'anotació el compilador identifica la *Великая наука* amb l'obra de Llull *Ars magna*, i a més informa que el manuscrit inclou una *Краткая наука*⁴ «*Les dues contenen la filosofia de Llull amb l'addició de càlculs i combinatòries cabalístiques*».

123. ТИХОНРАВОВ, N. S. «Kvirin Kullman». A: *Русский вестник*. Moscou: novembre 1867, vol. 71, pàg. 183-222; desembre, pàg. 560-594.

ТИХОНРАВОВ, N. S. *Obres*. Moscou: 1898, vol. 2, pàg. 305-375.

Parla sobre l'entusiasme del propagador i del seguidor, I. Bem i K. Kullman (2a meitat del s. XVII) per l'obra de Llull, l'*Ars magna*, i la seva intenció de crear un mètode universal per englobar totes les ciències, seguint les petjades del pensador català, veg. pàg. 312-316.

² En llatí en la versió original, encara que escrit en ciríl·lic.

³ Vegeu V. Bagnó, «El lulisme rusu como fenómeno de cultura», *SL*. 33 (1993[1994]), pp. 33-34.

⁴ Això és, l'*Ars brevis*.

124. TOLSTÓI, ALEKSEI KONSTANTÍNOVITX. «Alquimista: poema inacabat». A: *Poemes*. St. Petersburg: 1867, pàg. 389-397.

TOLSTÓI, A. K. *Antologia*. Moscou: 1969, pàg. 505-510.

En la nota al text de l'autor es diu que el més important per a ell és la llegenda, segons la qual l'any 1250 R. Llull, essent «senescal de les illes Balears», va veure la dama Eleonor (o Ambròsia de Castelo) a la plaça de Palma, en va quedar fascinat i en va rebre promesa d'amor, si aconseguia «l'elixir de la vida».

125. *Biblioteca d'Abraham Serguéievitx Norova*. St. Petersburg: Tipografia de l'Acadèmia Imperial de Ciències, 1868, 1a part, 311 pàg.

En el catàleg de la biblioteca, establert pel mateix A. S. Norova, en concret, hi ha edicions de les obres de Llull i comentaris dels ss. XVI i XVII en llatí i en francès; entre els quals hi ha l'edició de Llull del 1517 que pertanyia a Giordano Bruno, amb glosses de Bruno, veg. pàg. 242-243; descripció de les obres manuscrites de G. Bruno relacionades amb les idees de Llull, veg. pàg. 257, 270-271. (Els comentaris a la còpia són en francès).

126. VLADISLÀVIEV, M. *Suplement // VLADISLÀVIEV, M. Lògica: consideració sobre els mètodes inductius i deductius de pensament i opuscles històrics: de la lògica d'Aristòtil, de la dialèctica escolàstica, de la lògica formal i inductiva*. St. Petersburg: 1872, pàg. 1-257 (2a paginació).

Contingut: 2. Lògica escolàstica: Ramon Llull, veg. pàg. 119-134 (exposició de les idees contingudes en el llibre *Ars magna*, amb la reproducció de les figures; valoració de les teories lògiques i de les obres de Llull); l'escola de Llull, veg. pàg. 138-143 (sobre els comentadors i seguidors de Llull en els ss. XVI-XVII).

127. BEZABRÀZOVA, M. O. «L'*Ars magna* de Ramon Llull en manuscrits russos del s. XVII». A: *Revista del Ministeri d'Instrucció Pública*. St. Petersburg: 1896, núm. 2, pàg. 383-399 (5a paginació).

Parla sobre l'obra *Art cabalística magna i meravellosa... del mestre Ramon Llull*, les quatre còpies de la qual es conserven al museu Rumiàntsevski de Moscou, set a la Biblioteca Pública Imperial, i una a l'arxiu del Ministeri d'Afers Estrangers de Moscou. En l'article es planteja la hipòtesi que l'*Ars magna* és una traducció o un text refós del comentari poc conegut llatí o polonès a l'*Ars magna*, però no pas una traducció de l'obra de Llull o d'un dels seus comentaris més coneguts.

128. SOLOVIEV, V. «Llull, Ramon». *Sub voce a: Diccionari Enciclopèdic*. St. Petersburg: 1896, vol. 18, pàg. 246-249.

129. MEIER, E. *Història de la química de l'antiguitat fins a l'actualitat*. M. A. Rosental (trad.); prefaci de D. I. Mendelèiev. St. Petersburg: Editorial de la llibreria V. Erikson, 1899, 513 pàg.

Hi trobem una biografia breu de R. Llull i les seves opinions sobre l'alquímia, veg. pàg. 28-29. Apareix esmentat en les pàg. 33, 37, 44, 48.

130. SOBOLEVSKI, A. I. «La influència occidental en la literatura de la Rus moscovita, ss. XV-XVII». A: *Butlletí d'arqueologia i història*. St. Petersburg: 1899, fasc. 11, pàg. 5-159.

En la descripció de traduccions i textos refosos fets a la Rus de Moscou entre els segles XV i XVII, parla de la *Retòrica* de R. Llull, la qual en un dels manuscrits s'anomena *Llibre sobre l'intel·lecte de l'escriptura sacra* (còpia Uvàrov de principi del s. XVIII). Hi trobem l'índex de la *Retòrica*; planteja la hipòtesi que la traducció i la modificació pertanyen a Andrei Khristoforovitx Belobotski.

131. ARKHÀNGUELSKI, A. *Formació i literatura a l'estat moscovita del final del s. XV fins al s. XVII*. Butlletí de la Universitat Imperial de Kazan, 1900, núm. 9, pàg. 33-130.

En els inventaris de traduccions de tipus científic de final del s. XVII, hi consten les obres: *Retòrica de Ramon Llull, mestre parisenc, cavaller...* (veg. pàg. 91-93); *Art magna i meravellosa del mestre il·lustrat per Déu, Ramon Llull... En preguntes i respostes i l'Art breu* de Llull (veg. pàg. 95-96). Descripció de les còpies de la *Retòrica* (feta pel professor A. I. Sobolevski) seguida d'informació biogràfica, en què, en concret, es diu que R. Llull «fou un dels extraordinaris filòsofs medievals, el qual es va anticipar en molts conceptes als estudis filosòfics de Hegel». Sobre el text anomenat *Art magna i meravellosa...*, les còpies del qual es remunten al principi o primera meitat del s. XVII, es diu que el contingut no és una traducció del tractat de R. Llull *Ars magna generalis et ultima*, sinó un extracte o una refosa d'aquesta obra. A més, es fa esment que l'*Ars magna...* gaudia d'un «respecte particular» a Rússia. L'autor de la investigació relaciona la còpia del s. XVI de l'*Art breu* amb el tractat de Llull *Ars brevis*.

132. SOLOVIEV, V. «Llull». *Sub voce a: Nou Diccionari Enciclopèdic*. St. Petersburg: 1900, vol. 25, pàg. 236-240.

133. VINDELBAND, V. *Història de la nova filosofia. Del Renaixement fins a Kant, vol. I*. A. I. VVEDENSKI (red.). St. Petersburg: Tipografia de V. Bezobràsova i K., 1902, XII, 464 pàg.

Sobre la influència del llibre de R. Llull *Ars magna* en G. Bruno, veg. pàg. 55-56.

133a. SAVITSKI, D. *Joaquim Bogomolevski, predicador rus del principi del s. XVIII*. Treballs de l'Acadèmia Espiritual Kieviana, 1902, llibre 8, pàg. 506-572 (2a paginació); llibre 9, pàg. 77-120 (2a paginació); llibre 10, pàg. 171-207 (2a paginació); llibre 11, pàg. 426-460; llibre 12, pàg. 546-587.

En concret, parla sobre la còpia del *Llibre de diferents escrits retòrics, filosòfics i teològics* de la biblioteca del monestir Kievomikhàilovskoe (llibre 8, pàg. 514, 557-563; llibre 11, pàg. 459), i també de quatre còpies de la biblioteca dels Uvàrov amb el nom de *Retòrica de Ramon Llull i Art dels sermons* (llibre 8, pàg. 513, 524-535). L'autor disputa l'opinió d'A. Sobolevski i d'A. Arkhànguelski (cf. núm. 130, 131) sobre l'autoria de la composició manuscrita *Llibre de diferents escrits...* i anomena com a compilador d'aquest llibre I. Bogomolevski, sobre el qual comunica que al principi del s. XVIII va anar a Espanya i va visitar l'«Acadèmia mallorquina» fundada per R. Llull (llibre 9, pàg. 89-90).

134. SOBOLEVSKI, A. Ressenya a: *Revista del Ministeri d'Instrucció Pública*. St. Petersburg: 1903, núm. 3, pàg. 182-185 (3a pàg.). Ressenya de l'obra de SAVITSKI, D. *Joaquim Bogomolevski, predicador rus de principi del s. XVIII*. Acadèmia Espiritual Kieviana, 1902, llibres 8-12.

Un espai central en la ressenya l'ocupa la qüestió sobre l'autor de la composició manuscrita (homilètica) *Llibre de diferents escrits retòrics, filosòfics i teològics* (de la biblioteca del monestir Kievomikhàilovskoe), el qual en altres còpies és intitulada *Retòrica de Ramon Llull o Art dels sermons* (manuscrits de la Biblioteca dels Uvàrov). El ressenyador, fent referència al seu article de l'any 1899 (cf. núm. 130), insisteix en el fet que cal considerar no pas I. Bogomolevski, professor de l'Acadèmia moscovita de científics kievians, com a l'autor de les homilies, sinó Andrei Khristoforovitx Belobotski.

135. SÓKOLOV, N. «*La filosofia de Ramon Llull i el seu autor*». A: *Revista del Ministeri d'Instrucció Pública*. St. Petersburg: 1907, núm. 8, pàg. 331-338 (2a pag.).

Tracta sobre el manuscrit de principis del s. XVIII *La filosofia de Ramon Llull* de la col·lecció de la Biblioteca del monestir de Solovets. L'autor de l'article opina que és una traducció d'un comentari llatí poc conegut a l'*Ars magna* de R. Llull, molt probablement realitzat per A. K. Belobotski. Encara que confirma la semblança gairebé total del contingut del manuscrit de Solovets amb l'*homilia* d'I. Bogomolevski (cf. núm. 133a).

136. MORÓZOV, N. *La pedra vermella dels alquimistes // A la recerca de la pedra filosofal*. St. Petersburg: 1909, pàg. 35-144.

«...Els estudis d'altres dos deixebles de [Roger] Bacon, Ramon Llull (1235-1313), expressament atret amb perfídia de Viena a Anglaterra pel rei Eduard II i tancat a la presó, fins que els digués el secret, i Foma Akvinski [...] van resultar ser unes obres molt més tardanes d'autors desconeguts, però per aquesta raó no sabem res del cert sobre les autèntiques idees dels personatges esmentats», veg. pàg. 108; precisament aquí hi ha reproduït un retrat de R. Llull «segons un gravat antic de De Vriese».

137. ARXIMANDRITA NIKANOR. «L'Art magna de Ramon Llull en el compendi d'Andrei Denísov». A: *Bulletí del Departament de Llengua Russa i Filologia de l'Acadèmia Imperial de Ciències*. St. Petersburg: 1913, vol. 18, llibre 2, pàg. 10-36.

Tracta sobre tres còpies (en la col·lecció Tikhànov de la Biblioteca Pública Imperial, en la Biblioteca de l'Acadèmia Imperial de Ciències, Biblioteca Khlúdiv del monestir moscovita de l'antiga fe de Nicolau), que representen una variant abreujada de l'obra coneguda a Rússia amb el nom de *Art magna de Ramon Llull*. Segons la hipòtesi de l'autor, els articles, la redacció i el compendi de l'*Art magna...* estan realitzats pel «conegut en la història del moviment dels *bezpopovsxini*»⁵ Andrei Denísov.

138. DRUJININ, V. G. «Sobre el problema de l'autoria del compendi de l'*Ars magna* de Ramon Llull». A: *Bulletí del Departament de Llengua Russa i Filologia de l'Acadèmia Imperial de Ciències*. St. Petersburg: 1914, vol. 19, llibre 1, pàg. 342-344.

L'investigador col·laciona la còpia del *Compendi de l'Art magna*, que es conserva en la Biblioteca Pública Imperial, amb l'així anomenada Pomors i aporta arguments complementaris a favor de la versió de Nikanor (cf. núm. 137), d'acord amb la qual la redacció d'aquest text pertanyia a Andrei Denísov.

139. MENXUTKIN, B. N. *La química i les vies del seu desenvolupament*. Moscou; Leningrad: Acadèmia de Ciències de l'URSS, 1937, 352 pàg.

Tracta sobre Ramon Llull, el seu llibre *Ars magna*, amb un gran nombre d'obres d'alquímia que se li atribueixen, veg. pàg. 52-54.

140. PERELMAN, I. I. «La cinquena operació matemàtica: màquines intel·ligents». *Àlgebra recreativa*. Moscou; Leningrad: 1937, pàg. 31-36.

Sobre l'*Ars magna* de Ramon Llull com a mètode de recerca de la veritat per la via de l'anàlisi automàtica/mecànica de les idees i per la invenció d'aquestes

⁵ És una de les branques del moviment dels vells creients, el nom de la qual literalment significa «els sense popa»; això és, que neguen l'autoritat eclesiàstica, del clergat.

per a aquesta finalitat amb un mecanisme mecànic; sobre la influència de la idea de l'*Ars magna* en Giordano Bruno, Kircher (s. XVII), G. Leibniz; també parla sobre el quadre satíric de l'entusiasme per les «màquines intel·ligents» en la novel·la de J. Swift *Els viatges de Gulliver*.

141. RÀIKOV, B. E. *Assaigs sobre la història de la concepció heliocèntrica del món a Rússia: des de les antigues ciències naturals russes*. Moscou; Leningrad: Acadèmia de Ciències de l'URSS, 1937, 264 pàg.

Contingut: capítol 2. El desenvolupament ulterior de les influències occidentals, veg. pàg. 29-42 (L'*Ars magna* de R. Llull i la seva traducció o refosa russa; partidaris del lul·lisme a Rússia: el místic religiós Kvirin Kullman de Wroclaw, cremat a la foguera a Moscou l'any 1689 per opinions herètiques, i Joaquim Bogomolevski, monjo científic del final del s. XVII, principi del s. XVIII; contingut de l'*Ars magna*; classificació de tot allò que hi ha sobre Llull; astronomia i cosmografia de l'*Ars magna*; opinions astrològiques en l'*Ars magna*, veg. pàg. 34-42).

Sobre Llull, cf. a més l'índex de noms.

142. RÀINOV, T. *La ciència a Rússia entre els ss. XI-XVII: assaigs sobre la història dels criteris científics i científiconaturals de la natura*. Parts 1-3. Moscou; Leningrad: Acadèmia de Ciències de l'URSS, 1940, 507 pàg.

Contingut: cap. 5. Els criteris astronòmics en el s. XVII: 1. Criteris precopernicans, veg. pàg. 432-437 (sobre la concepció del sistema homocèntric en l'*Art magna i meravellosa del mestre il·lustrat per Déu, Ramon Llull*, veg. pàg. 434); cap. 6. Els punts de vista biològics en el s. XVII: 2. La biologia teòrica, veg. pàg. 466-470 (Sobre una composició manuscrita de l'*Art magna* com a única obra en la Rússia del s. XVII que tractava qüestions biològiques, veg. pàg. 466)

143. ALEKSÀNDROVA, G. F. et al. (red.) *Història de la filosofia. Filosofia de la societat antiga i feudal*. Moscou: Oguiz, Gospolitizdat, 1941, vol. 1. (Institut de Filosofia de l'Acadèmia de Ciències de l'URSS).

Sobre l'*Ars magna* de Ramon Llull, veg. pàg. 469.

144. ZÚBOV, V. P. *L'herència manuscrita de Giordano Bruno: el còdex moscovita de la Biblioteca Estatal de l'URSS «V. I. Lenin»*. Secció de manuscrits occidentals de la Biblioteca Estatal de l'URSS «V. I. Lenin». Moscou: 1950, fasc. 11, pàg. 164-182.

Parla sobre els tractats manuscrits de G. Bruno conservats a Moscou. En l'article es fa saber que els textos del còdex moscovita es remunten a l'època que va precedir l'arrest de G. Bruno (maig del 1592), entre els quals predomi-

nen els tractats consagrats a l'*art lul·liana*. També, sobre la influència de la lògica lul·liana en la tasca científica de G. Bruno, el desenvolupament dels principis del lul·lisme en les seves obres *De la màgia*, *De les cadenes*, *Dels principis de les coses*; sobre les coincidències d'alguns punts del text *Dels principis de la medicina* amb l'obra sobre medicina de R. Llull.

145. ZÚBOV, V. P. «Per una història de l'art oratòria russa al final del s. XVII i a la primera meitat del s. XVIII: (Literatura lul·lística russa i el seu destí)». A: *Treballs de la secció de literatura russa antiga de l'Institut de Literatura Russa (IRLI)*. 1960, vol. 16, pàg. 288-303.

Sobre les obres manuscrites dels ss. XVII-XVIII *L'Art magna*, *l'Art breu*, *Llibre atribuït a Ramon Llull de coses dibuixades*, i altres, les seves relacions amb R. Llull; sobre els autors d'aquestes obres i els seus significats, principalment, com a manuals de retòrica.

146. GORFUNKEL, A. J. «L'Art magna de Ramon Llull i els seus lectors». A: *XVIII BEXC*. Moscou i St. Petersburg: 1962, vol. 5, pàg. 336-348.

Sobre la composició original de final s. XVII que es conserva en 55 còpies i que conté un resum d'algunes parts de l'*Art magna* de Ramon Llull, però a més comentaris a l'art. En l'article se sosté la hipòtesi d'A. I. Sobolevski sobre la pertinença d'aquest treball a A. J. Belobotski i aporta dades (d'acotacions en els manuscrits) sobre els propietaris de les còpies, aparegudes al llarg del s. XVIII.

147. RUBIN, A.; STIAJKIN, N. «Llull, Ramon». *Sub voce a: Enciclopèdia filosòfica*. Moscou: 1964, vol. 3, pàg. 260.

148. JUA, M. «El període alquímic: 4. L'alquímia occidental». *Història de la química*. G. Bíkov (trad.). Moscou: 1966, pàg. 40-47.

Sobre Ramon Llull, veg. pàg. 41-42.

149. GORFUNKEL, A. J. *Giordano Bruno*. Moscou: Misl, 1973, pàg. 175.

Sobre les mesures preses per G. Bruno per tal de reformar la lògica tradicional amb l'ajut de l'*Art lul·liana*, veg. pàg. 114-115.

150. KOTRELEV, N. V. Llull, Ramon, *sub voce a: BSE*, 3a ed., 1974, vol. 15, pàg. 59.

151. POPOV, P. S.; STIAJKIN, N. I. «La nova lògica i la lògica moderna: R. Llull». A: *Desenvolupament de les idees lògiques de l'antiguitat fins al Renaixement*. Moscou: 1974, pàg. 193-194.

Sobre la teoria reformadora de combinatòria dels conceptes (*Ars magna*) de R. Llull.

152. RABÍNOVITX, V. L. «L'alquímia com a fenomen de la cultura medieval». KUSNETSOV, V. I. (red.). Moscou: Nauka, 1979, 391 pàg.

Sobre l'*Art magna* de R. Llull com a exemple del caràcter *receptaire* del pensament medieval, veg. pàg. 49-50: sobre R. Llull cf. també l'índex de noms.

153. SÓKOLOV, V. V. «La lògica escolàstica: Ramon Llull». A: *Filosofia medieval*. Moscou, 1979, pàg. 379-383.

154. LEIBNIZ, G. B. «Carta a N. Remon, juny del 1714». A: LEIBNIZ, G. B. *Obres*. 4 vol. Moscou: 1982, vol. 1, pàg. 535-539.

Sobre la seva passió per l'*Art magna* de R. Llull i sobre l'obra crítica *De arte combinatoria*, consagrada a l'anàlisi de les idees del pensador català, veg. pàg. 537.

155. GALUXKIN, V. (En el 750è aniversari del naixement de R. Llull) // *Dates literàries inoblidables*. 1985. Moscou, 1985, pàg. 42-44.

156. BORGES, J. L. *La màquina lògica de Ramon Llull* (assaig). E. Lisenko (trad.). A: BORGES, J. L. *Les escriptures de Déu*. Moscou: 1992, pàg. 42-46.

157. GÚRIEVITX, D. «Assaig de traducció de Ramon Llull». A: *Cultura catalana: història i actualitat*. Moscou: 1993, pàg. 31-34.

Observacions introductòries d'un traductor del tractat *Libre d'amic e Amat*.

157a. TXERNEIKO, N. G. «Filosofia de Ramon Llull». A: *Cultura catalana ahir i avui*. Moscou: 1997, pàg. 6-29.

Cf. també els núm. 15, 26, 34.

Altres referències

15. IÀKOVLEV, I. (PÀVLOVSKI, I. I.) *Assaigs de l'Espanya contemporània: 1884-1885*. St. Petersburg: Editorial d'A. S. Suvórina, 1889, 622 pàg.

Sobre Àngel Guimerà, veg. pàg. 380-387; sobre Narcís Oller, veg. pàg. 387-389; sobre Emili Vilanova, veg. pàg. 389-393; sobre el renaixement de la literatura catalana a la meitat del s. XIX i els Jocs Florals, pàg. veg. 394-397; sobre Jacint Verdaguer, pàg. veg. 397-403; sobre F. Mateu i Fornells, veg. pàg. 407;

sobre Ramon Llull, veg. pàg. 470-471; sobre T. Llorente i Olivares, veg. pàg. 484.

26. VOLF, E. M. «Formes “supralingüístiques” dels discurs poètic a Catalunya en els ss. XIII-XV». A: *Models de formes supradialectals de la llengua*. Moscou: 1981, pàg. 157-174.

En concret tracta sobre les particularitats de la llengua poètica de Jordi de Sant Jordi, Andreu Febrer, Ausiàs March, veg. pàg. 167-170; **sobre el paper de R. Llull en el procés de formació de la llengua catalana, veg. pàg. 171-172.**

34. *La formació de les llengües literàries romàniques*. STEPÀNOV, G. V. (red.). Moscou: Nauka, 1984, 356 pàg.

Contingut:

VOLF, E. M. «Desenvolupament de la prosa catalana en els ss. XIII-XIV: inici de la formació del català literari». **Ramon Llull, veg. pàg. 11-38**; Cròniques, veg. pàg. 38-55 [Bernat Desclot, Jaume I, Ramon Muntaner]; Sermons i prosa didàctica: Francesc Eiximenis, Vicent Ferrer, veg. pàg. 55-72; Renaixement català i humanisme, Bernat Metge, veg. pàg. 81-97.

NARUMOV, B. P. «El català literari del s. XVI a principi del s. XIX: literatura artística en llengua catalana els ss. XVI-XVIII», veg. pàg. 128-142.

Malgrat la barrera lingüística i geogràfica que ens allunya, el material presentat és d'allò més ric i desconegut. L'opuscle és hereu, entre altres materials anteriorment editats, d'un recull d'articles elaborat per la catalanista Elena M. Volf i publicat l'any 1989 a la revista *Iberica* [*La catalanística a Rússia i a l'URSS. Índex bibliogràfic*. Leningrad: Nauka, Acadèmia de Ciències de l'URSS, 1989, pàg. 234-238], en què dedica tot un apartat al lul·lisme rus.

Com heu comprovat, les idees de Llull van exercir de manera indirecta una gran influència en certs àmbits de la societat russa des del s. XVII. És lògic que en un medi extremament dominat per les creences religioses, la seva difusió captés l'atenció dels *starobriadtsi* o vells creients, seguidors de l'antiga fe ortodoxa desballestada durant les reformes canòniques de mitjan s. XVII, iniciades el 1653, en què les altes instàncies religioses encapçalades pel patriarca Nikon,⁶ i per mitjà d'un seguit de concilis, van voler introduir l'organització i els costums eclesiàstics grecs, cosa que va implicar el canvi en els *obriadi*, és a dir, en els ritus. La càrrega simbòlica dels usos de la que aviat seria l'*antiga fe*,

⁶ Arran del seu afany de poder que el va dur a enfrontar-se amb el tsar Alexei (1645-1676), Nikon fou condemnat en el Concili de l'any 1666 (d'altra banda, any fatídic de prediccions apocalíptiques). Veg. Francis Dvornik, *Les Slaves* (París: Seuil, 1970), pp. 878-896.

era massa gran. Un segle abans, en els concilis del s. XVI, precisament es van anatemitzar els usos que ara eren considerats únics i veritables.⁷ El fet que els vells creients fossin considerats cismàtics és un de tants casos de partidisme històric. Ells també creien que els seus adversaris eren uns cismàtics, però les reformes reberen el recolzament estatal amb la qual cosa passaren a ser uns proscrius davant la llei. Paradoxalment, la majoria d'estudiosos coincideixen a assenyalar els vells creients com als vertaders reformadors de l'Església russa, ja que defensaven la seva independència davant del poder laic. Tot plegat va suposar una desestabilització social, un període de d'autoimmolacions i d'auto-desterraments, dels quals encara avui ens arriben notícies.⁸ Aquestes foren algunes de les conseqüències de la lluita contra les innovacions que van imposar els reformadors. Però, als vells creients, no només els interessaven les idees teològiques del beat. Durant el s. XVIII va sorgir una branca de cismàtics encapçalats per Andrei Denísov (els *staroveri* que hi ha esmentats en la citació 137), el qual fou un dels difusors de les idees lul·lianes entre els vells creients i va refondre per a un ús pedagògic la traducció que féu Bielobodski de la *Retòrica* lul·liana, d'aquí que a la biblioteca del monestir de Vigovski, a la Carèlia russa, es trobés un exemplar de l'*Ars Brevis* de Llull, entre altres autors.

Seguint l'evolució cronològica de l'opuscle, de les vint-i-una referències que podeu veure anteriors a l'any 1917, onze tracten sobre els manuscrits lul·lians en antic rus eclesiàstic que s'han trobat en biblioteques estatals o de monestirs. Entre aquests primers materials podem seguir resumidament l'evolució de la disputa acadèmica entre un seguit d'investigadors, de 1896 a 1914, que se centren en la hipòtesi de l'autoria de la redacció i el compendi d'alguns d'aquests manuscrits, els quals es van confeccionar sobre comentaris llatins de l'*Ars magna*. En l'article que he esmentat a la n. 1, més amunt, el professor Bagnó aporta la informació més imprescindible sobre aquests estudis i parla extensament de les investigacions i les disputes dels acadèmics. En la resta d'obres de divulgació, més generals, també anteriors a la Revolució, es parla marginalment de Llull com a filòsof i alquimista. Curiosament, relacionada amb la personalitat i la vida del Llull alquimista, l'escriptor A. K. Tolstói recull en el poema *L'alquimista: poema inacabat* (núm. 124) la curiosa llegenda de la fascinació del beat per una dama.

⁷ Entre d'altres, l'antic ritus manté la pràctica de senyar-se amb dos dits, i no pas amb tres; cantar dues vegades l'al·leluia, i no pas tres; no afeitar-se la barba, etc. Veg. Dmitri Chizhevski, *Historia del espíritu ruso*, 2 vols. (Madrid: Alianza bolsillo, vols. 58-59, 1967).

⁸ En el número 4 de la versió russa de la revista de viatges *Geo*, de juny de 1998, hi ha publicat un article sobre una família de *staroveri*, els Likov, els quals han viscut durant més de trenta-tres anys en la immensitat de la taigà siberiana.

Tot seguit, podeu observar que es produeix un salt cronològic en què la investigació centrada en Lull no es torna a reprendre fins a l'any 1937, però ja des d'una perspectiva i un interès més científic. De ben segur, el pes de la situació política i la manera com es va enfocar la investigació literària van ajudar a desviar la curiositat per l'eminent català. És així que el major nombre d'estudis en què es parla de Lull tracten la vessant matemàtica de l'*Ars*, el paper que tingué en l'evolució de la filosofia i, reprenent el mite del Lull alquimista, se'n parla en obres sobre història de la química. Quant a la tradició més estrictament literària, el primer treball destacat que en aquest segon període parla de la literatura lul·lística russa és el núm. 145 de l'any 1960, del professor Zúbov, el qual anteriorment, l'any 1950, va publicar un article sobre el còdex conservat a Moscou que conté tractats de Giordano Bruno i, a la vegada, parla de la influència de l'*Art* en la tasca científica de Bruno. Així ens trobem davant d'un salt de gairebé quaranta anys respecte a la darrera referència en aquest àmbit de l'obra lul·liana. Dos anys més tard en tornem a trobar un altre centrat en els lectors de l'*Ars magna*, i altre cop hem d'esperar un interval de vint anys per veure nous estudis literaris, ara sí, no tan centrats en els manuscrits lul·lians russos, sinó en l'obra. Com podeu comprovar l'evolució dels estudis sobre Lull és d'allò més vacil·lant.

De tot aquest estol, hem d'agrair la tasca investigadora de personalitats com ara la difunta E. Volf o el mateix professor Bagnó de Sant Petersburg, el qual precisament l'any 1997 va publicar una traducció al rus d'obres de Lull, el *Llibre d'amic e Amat*, *Llibre de l'orde de cavalleria*, *Llibre de les bèsties* i el *Cant de Ramon*, de les quals la primera obra es va publicar de manera íntegra per primera vegada (en una altra edició de 1993 aparegueren alguns fragments), les altres dues es van publicar en una primera traducció íntegra, i el *Cant de Ramon* és una reedició de la traducció feta per la professora A. Koss l'any 1984. L'edició del llibre, publicat a la prestigiosa col·lecció «Monuments literaris» de la reconegudíssima Acadèmia de Ciències Russa, es completa amb dos estudis minuciosos del mateix Bagnó sobre Lull: «Trobador de Crist», pàg. 191-249; i «El lul·lisme rus com a fenomen de cultura», pàg. 250-265, el qual és el mateix article publicat a *Studia Lulliana* l'any 1994, amb alguna que altra variant insignificant.

És per tot això que hem vist que cal agrair l'esforç de recopilació de tot el material bibliogràfic dispers, el qual ens pot ajudar a comprendre la dimensió del paper de la cultura catalana més enllà de la idea d'Europa que tenim.

Ricard ALTÉS MOLINA
Barcelona

ABSTRACT

This bibliography of Ramon Llull in Russia gathers together all the references up to the present day of published translations of his works, as well as articles on him and on Russian Lullism, which centered primarily on the religious movement of the Old Believers. The presence of the figure of the Majorcan thinker in Russia culture parallels many of the historical events which took place in that country in the second half of the seventeenth century. A large portion of the studies listed here discuss the origin and fortune of the manuscript testimonies of reworked texts of Llull's *Ars magna*.